

SALÂHÎ'NİN *MECMA-İ FENN-İ ZERÂFET* ADLI FARŞÇA GRAMERİ*

Adem Uzun**

Öz

Farsça, Osmanlı eğitim sisteminde XV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar ders olarak okutulmuş bir dildir. XV. yüzyılın başlarından itibaren Farsça, tasavvufî düşüncenin gelişimi ve *Mesnevî*'nin anlaşılması amacıyla tekkelerde de ders olarak okutulmuştur.

Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî adıyla da tanınan ve Uşşâkiyye tarikatının üçüncü piri olarak bilinen Salâhî, XVIII. yüzyılda Osmanlılar devrinde yaşamış Halvetî-Uşşâkî şeyhlerindedir. Hem Arapçaya hem de Farsçaya hakimiyeti olan âlim, şair ve şarih bir zattır. Salâhî'nin eski kaynaklarda toplamda bugünkünden daha çok eserinin olduğu söylene de günümüzde 12 adet telif eser, 11 adet şerh ve 8 adet tercümesiyle toplamda 31 adet eserinin olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Türkçesiyle yazılan *Mecma-i fenn-i zerâfet*, Salâhî'nin Farsça gramer konusunda kaleme aldığı telif eserlerinden biridir. Eser, erken dönemlerde sözlüklerde açıklanan gramer konularının düzenlenerek bir kitapta toplanması ve Arapça yazılan Farsça gramerlerin de anlaşılmasındaki zorluğun giderilmesi amacıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.

Mecma-i fenn-i zerâfet adlı eserde müellifin istifade ettiğini söylediği kaynaklar, kütüphanelerdeki kataloglarda farklı adlarla kaydedilmiş ve eserlerle ilgili bilgiler eksik verilmiştir. Bu makalede, Farsçanın tarihi seyri konusunda kısa bir bilgiden sonra hem Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eser hem de istifade ettiğini söylediği *Kavâid-i Fûrs* ile *Mefâtih-i deriyye* adlı eserlerle ilgili bilgiler verilmiş ve *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eser tanıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: Salâhî, *Mecma-i fenn-i zerâfet*, *Kavâid-i Fârisî*, *Mefâtih-i deriyye*, Farsça.

Salâhî's Persian Grammar Book Named *Mejma-i Fann-i Zarâfat*

Abstract

Persian was among the languages taught as a course in Ottoman education system between 15th and the second quarter of 20th century. Since the

* Araştırma makalesi/Research article

** Dr., Atatürk Kültür Merkezi, e-posta: ademuzunsmc@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 28.02.2020

Makale Kabul Tarihi :03.06.2020

beginning of the 15th century, Persian was taught as a lesson in the tekkes/lodges in order to develop Sufistic thought and to understand Masnavi.

Salâhî, who is also known as Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, the third *pir* of the Uşşâkiyya sect, was one of the Halvatî-Uşşâkî sheikhs who lived in the Ottoman period in the 18th century. A scholar, a poet and a savior person who had both Arabic and Persian eloquence. Although it is said that Salâhî has more works in old sources than it is today, it is known that today there are 31 works in total with 12 copyrighted works, 11 annotations and 8 translations.

Majma-i fann-i zarâfat, written in Ottoman Turkish, is one of the copyrighted works written by Salâhî on Persian grammar. The work was written in Ottoman Turkish in order to collect the grammar topics described in the dictionaries of early periods and to eliminate the difficulty in understanding the Persian grammars written in Arabic.

In the work titled *Majma-i fann-i zarâfat*, the sources that the author said he benefited from were recorded with different names in the catalogs within the libraries and information about the works was given incomplete. In this article, after a brief information about the historical course of Persian were given, *Majma-i fann-i zarâfat* was introduced with annotations for *Qavâid-i Furs* and *Mafâtih-i dariyya*, which Salâhî benefited for his work.

142 **Keywords:** Salâhî, *Majma-i fann-i zarâfat*, *Qavâid-i Fârisî*, *Mafâtih-i dariyya*, Persian.

Structured Abstract

Turks and Iranians were influenced by each other since they lived in a common geography throughout history. One of the places where these effects are seen is language. Persian was among the languages taught as a course in Ottoman education system between 15th and the second quarter of 20th century. As such, Persian has been effective in terms of the elements it has in Turkish in our culture and our eternity.

Since the beginning of the 15th century, Persian was taught as a lesson in the tekkes/lodges in order to develop Sufistic thought and to understand *Masnavî*. Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (1705-1783), one of the Halvatî-Uşşâkî sheikhs and the third *pir* of the Uşşâkiyya, wrote a Persian grammar book in Ottoman Turkish called *Majma-i fann-i zarâfat* for this purpose. Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, who had both Arabic and Persian eloquence, was a scholar, poet and commentator of 18th century Ottoman period and was mostly known for his pseudonym, Salâhî.

There has been no definite information about the number of works of Salâhî, who lived in the 18th century. It was stated that this number was 57 in the *Osmanlı Müellifleri (Ottoman Authors)* and 100 in Hüseyin Vassaf's *Safîna-i*

avliyâ. Salâhî's part in *Turkey's Islamic Encyclopedia of Religious Foundation* is described 31 pieces in total as 12 copyrighted works, 11 annotations and 8 translations.

Majma-i fann-i zarâfat is one of the copyrighted works written by Salâhî on Persian grammar. The work was written in Ottoman Turkish in order to collect the grammar topics described in the dictionaries in an early period and collect them in one book and to eliminate the difficulty in understanding Persian grammars written in Arabic.

Various manuscripts of *Majma-i fann-i zarâfat et* are available in many libraries in Turkey. Although these copies were recorded with different names in the information slips in the libraries, the Ankara National Library Manuscripts section numbers 2646, 2662; Istanbul Süleymaniye Library Hacı Mahmud Efendi section number 6127, 6135 and Esad Efendi section number 3721; The copies of Istanbul Millet Library Ali Emiri collection Qavâid section number 163, 164; and the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library Manuscript section number 232/2 are the known manuscripts of the work.

In these manuscripts, it is recorded that the name of the work was put as “*مجمع فنّ ظرافت / Majma-i fann-i zarâfat*” by the author, and in the finishing records/ferâğ there, the writing date of the work was recorded as in Hijri 1167 (AC 1753-54) according to numerological abjad calculation.

The author stated that he benefited from two sources written in Arabic, one of them was *Qavâid-i Furs* and the other was *Mafâtiḥ-i dariyya*. It is understood from the slips and sources that there are different information about these two sources in the libraries and the names were recorded incorrectly. Although some general information about these two sources is given in the article, it is emphasized that a broader research and investigation should be carried out.

Though the author mentioned the name of the work as *Qavâid-i Furs* in the introduction but did not mention the name of the work's author. Since the word "قواعد / qavâid", which means "rules / rules", is used in books containing generally grammar rules, it is not fully understood what the author meant by this name.

Although the copies of the Ankara National Library Manuscripts collection number 4831 on page 15b and 26b and number 3554 on page 15b and 26b were recorded with different names, they are the same copies and they are called *Qavâidü'l-Furs*. The reason is that the name of the work is mentioned as *Qavâidü'l-Furs* in the destiny part of these copies. Since the content here is very similar to the content of Salâhî's *Majma-i fann-i zarâfat*, it is probably the same source that Salâhî used while preparing his work.

In the Turkish Language Association Library, the number 266 and the Ankara National Library Manuscripts section are the works named *Qavâidü'l-Furs* on page 15b and 26b on the number 4831 and on the pages 15b and 26b on the number 3554. In the Turkish Language Institution Library, there is an Arabic manuscript with the name of *Qavâid-i Fârisî* between pages 51b and 69a on page 123. This copy is the work named *Qavâidü'l-Furs*, which was copied on 30 November 1796 by copyist Sayyid Muhammed Saîd, who is known as Sheikh Ibrâhîm Salâmî.

The second work that the author says that he benefited is *Mafâtîh-i dariyya*. The author once again mentioned only the title of the work and did not mention the name of its author. The name of this work was recorded with different names in various libraries. There is a Persian grammar book written in Arabic under the name *Mafâtîhü'd-dariyya fî isbâti qavânîni'd-durriyya*. Considering the content and subject sequence of the work, it can be said that Salâhî may have benefited from this work.

There are many manuscripts in the library records under the name *Mafâtîhü'd-dariyya fî isbâti qavânîni'd-durriyya*. These are the Istanbul Millet Library Ali Emîrî Arabic Manuscripts section number 3070/9, 3392/2, 3396/5, 3523/2 and 4021/9; Ankara National Library Manuscripts section number 4548/3, 4548/5, 5131/1, 7116/7 and 4888/6 and Konya Regional Directorate Selçuk University Faculty of Theology section 91 are copies of the mentioned work.

There are " و سميتها بمفاتيح الدرية فى اثبات القوانين الدرية " (And I named it *Mafâtîhü'd-dariyya fî isbâti qavânîni'd-durriyya*) in the introductions of the copies given the library registration numbers above. This is probably the source that Salâhî may have benefited from. The author may have shortened the name of the work as *Mafâtîh-i dariyya* instead of *Mafâtîhü'd-dariyya fî isbâti qavânîni'd-durriyya*.

There are annotations of the latter mentioned work at Ankara National Library Manuscripts section number 7302, Istanbul Süleymaniye Library Denizli section number 402 and Turkish Historical Society Library number 453/2.

The fact that Salâhî said that he benefited from the books named *Qavâid-i Furs* and *Mafâtîh-i dariyya* in the introduction part of *Majma-i fann-i zarâfat* and does not mention the names of the authors creates the possibility that there are more of the works in the similar titles.

Salâhî described the Persian grammar in *Majma-i fann-i zarâfat*, within three main titles as noun in the first title, verb in the second and the letter in the third. The main titles are named with the word "bâb" in the meaning of Arabic "door"

and the subtitles are shown with the word “fasl”. Thus, the first title is four; the second main title is fifteen; The third main title is organized into three subtitles.

Salâhî's *Majma-i fann-i zarâfat* has been an important source in his field in terms of bringing together grammatical issues scattered in dictionaries and some sources. This book is remarkable in terms of showing the level of development and processing of grammar subjects, and it is an important work that requires academic study by comparing poetry translations with other Persian grammar books.

In this article, both Salâhî's *Majma-i fann-i zarâfat* and *Qavâid-i Furs* and *Maḫḫâṭih-i dariyya*, which he said he benefited from, were introduced, and the missing information in the library records was provided to the academic community to reach the information accurately and quickly.

Giriş

Dil, bir milletin en önemli unsurlarından biridir. *Türkçe Sözlük*'te dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma olarak tanımlanır (2011, s. 664). İnsanoğlu duygu ve düşüncesini sözlü olarak karşı tarafa iletebileceği gibi yazılı olarak da ulaştırabilir. İletilen mesajın tam ve doğru olarak anlaşılabilmesi için her iki tarafın kullanılan dilin kurallarını kavraması ve bilmesi gerekir. Çünkü dil, kurallar bütünüdür. Bir dilin sesleri, hece, kelime ve cümleleri doğadaki bütün varlıklar gibi bir takım kurallara ve kanunlara bağlıdır. Ses, hece, kelime ve cümlelerin bu düzen içindeki yapılarını inceleyen, değişikliklerini gösteren, ilgilerini bildiren ve bunların kurallarını ve kanunlarını açıklayan bilim dalı Türkçede “dilbilgisi”, Arapçada “sarf ve nahiv”, Batı dillerinde “gramer” ve Farsçada da “destûr” olarak adlandırılır (Şahinoğlu, 1997, s. XXXVI).

Farsça, ilk Türk devleti olan Gazneliler (X-XII.yy) döneminde devletin resmi dili olmuş ve Sultan Mahmud'un sarayında 400 civarında şairin bulunduğu rivayetinden hareketle devlet erkânı tarafından şiir ve edebiyata verilen önem dikkat çekici olmuştur (Merçil, 1996, s. 485). Daha sonraki dönemlerde Farsça, Çağatay (XIII-XIV. yy) ve Timurular (XIV-XVI. yy) devrinde devlet ve sanat dili; Büyük Selçuklularda (XI-XIV.yy) resmî dil; ilerleyen yüzyıllarda saray, yönetim ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Hatta XIII. yüzyılda Anadolu'da resmî yazı dili ve XV. yüzyılın ortalarında resmî, yazışma, şiir ve edebiyat dili olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (Karaismailoğlu, 2013, s. 7-8).

İslam medeniyetinin en uzun ömürlü devleti olan Osmanlılar (XIX-XX.yy), üç kıtaya yayılan geniş coğrafyada farklı etnik ve dinî gruplarla bir arada yaşama eğilimi göstermiş (Öz, 2007, s. 534), farklı din ve dil mensubu milletleri

bir arada tutabilmiştir. Geniş bir coğrafyaya hakim olan Osmanlılarda yabancı dil ve eğitim bakımından Arapçadan sonra Farsça ikinci sırada gelmiştir. Osmanlılarda temel dinî eğitim mahallede başlar, medresede Arap dili ve edebiyatı yanında, fıkıh, kelâm, hadis, tefsir, vb. ilimlerle devam eder ve daha sonra da alanda ihtisaslaşma ile sürdürülür (Özcan, 2007, s. 539). Tasavvuf ve tarikatların da eğitim merkezleri tekkelerdir.

Dengeli bir yönetim anlayışı sergileyerek tekke çevresiyle medrese çevresini birbirine yakınlaştıran Osmanlılarda (Öngören, 2007, s. 541) Farsça öğrenimi, hikmet dolu varlık âleminin sırlarını açıklayan eserlerin bu dille olması nedeniyle tasavvuf ve tarikatlar çevresinde ehemmiyet kazanmıştır. Bu eserlerden bir tanesi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.12673)'nin *Mesnevi*'sidir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'sinin toplumun çoğu kesiminde anlaşılması ve okunması için iştiyaka mazhar olması ve edebî anlamda önemli bir eser olması nedeniyle mutasavvıflar tarafından da Farsça gramer konusunda eserler yazılmaya başlanmıştır.

Erken dönemde Farsça dilbilgisi konularını içeren kitaplarda Arapçanın da etkisiyle “sarf ve nahiv” çoğunlukla da “kavaid” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimeler “Fârisî” ya da “Fürs” kelimelerine izafetle bazen “sarf-ı Fârisî/Fürs, “nahv-i Fârisî/Fürs” ya da “kavâid-i Fârisî/Fürs” şeklinde kitaplarda ve kütüphane kataloglarının bilgi fişlerinde kaydedilmiştir. Bazen “Pârsî” şeklinde yazıldığı da görülmüştür. XIX. yüzyıldan sonra “sarf ve nahiv” ve “kavaid” kelimeleri yerine “دستور (düstûr/destûr)” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime Türklerde “düstûr” şeklinde telaffuz edilirken İranlılarda “destûr” şeklinde okunmuştur. Gramer kitaplarında “destûr” kelimesi, ilk kez İsfahanlı Habib Efendi (ö.1894) tarafından kullanılmıştır (Şifâî, 1363 hş, s. 2); (Hümâî, 1337 hş, s. 127). *Düstûr-ı sühan (destûr-i sohen)*, *Düstûrçe (Destûrçe)*, *Debistân-ı Fârisî*, *Rehnümâ-yı Fârisî*, *Hulâsa-i rehnümâ-yı Fârisî* adlı gramer kitaplarının yanı sıra *Hat ve Hattâtân* adlı eseriyle de tanınan Mirzâ Habib Efendi (Alparslan, 1996, s. 371), modern Farsçanın öncülerinden biri olarak görülmüştür (Hümâî, 1337, s. 126-127).

Edebiyat tarihimizin önemli bir parçası olan Farsçanın yabancı bir dil olarak hem öğretilmesi hem de öğrenilmesi amacıyla pek çok eser üretilmiş olup ilk çalışmaların, Anadolu Selçukluları zamanında Konya'daki müellifler tarafından özellikle de Mevlevî şahsiyetlerce başlatıldığı ifade edilmiştir (Öz, 2000, s. 77). Bu çalışmalar arasında Türkçe-Farsça, Farsça-Türkçe manzum ve mensur sözlükler, gramer kitapları, şerhler ve Farsça okuma kitapları önemli yer tutmuştur (Çetinkaya, 2018, s. 176).

XIV. yüzyıl ile XV. yüzyıl arasında görülen ilk sözlüklerden biri manzum sözlük *Tuhfe-i Husâmî* (tlf. 802/1399), diğeri ise ilk mensur sözlük *Miftâhu'l-edebe* (tlf. 803/1400-1)'tir (Öz, 2010, s. 56). XV-XVII. yüzyıllarda Farsça gramer konuları, daha çok sözlüklerde bazen örneklerle bazen kısaca bazen de

ayrıntılı bir biçimde yer almıştır. Bu konular, *Lügat-i Hâlimî* ve *Nisâru'l-mülk* gibi bazı eserlerde Türkçe; *Sihâhü'l-Acem*, *Müşkilât-i Şehnâme*, *Şâmilü'l-lüga* ve *Vesiletü'l-makâsid* gibi bazı eserlerde Farsça; bazılarında da hem Arapça hem de Türkçe olarak açıklanmıştır (Öz, 2018, s. 4-5).

Bu çalışmanın ana konusu olan *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı Farsça grameri ise XVIII. yüzyılda, Salâhî (Efendi) adıyla meşhur Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî Efendi (1703-1783) tarafından Osmanlı Türkçesiyle yazılmış önemli bir eserdir. Eser, faydalandığı kaynaklar bakımından önemli olduğu kadar, hem içerik hem de verilen şiir örneklerinin manzum Türkçe çevirisi bakımından da önemlidir. Bu dönemde Arapça kelimelerin Farsça cümlede Fars dili kurallarına göre ve Farsça kelimelerin de Arapça cümlede Arap dili kurallarına göre işlem gördüğü açıktır. Salâhî, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümü numara 6135'te kayıtlı *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı yazma nüshanın 3b-4a sayfasında bu konuyu şöyle izah etmiştir.

Malûm ola ki ibârât-ı Arabiyye cemî-i ahkâmda uslûb-i Fârisî gibi kılınır. *Münşi-i müteressil*'de vâki olduğu gibi: “Mübârizân-i meydân-i mücâhede, mücâhidân-i eyvân-i müşâhede, âmil-i kârgâh-i hidâyet, kâmil-i bârgâh-i inâyet...” Fârisî dahi ceryân-i irâbda ve ilhâk-ı tenvînde ve cemî-i ahkâmda uslûb-i Arabî üzere tertîb olunur. Kavî-i şâirde vâki olduğu gibi: “Nâzirün çeşmî ilâ didâriküm fi külli rûzin; hâzirün gûşî alâ goftâriküm fi külli hâlin.”

Yukarıdaki şiiri Salâhî eserinde “Gözüm didârına her günde nâzırdır; kulağım sözüne her hâlde hâzırdır” şeklinde tercüme etmiştir. Bu açıdan bakıldığında görülmektedir ki her dil, yabancı kelimeleri kendi kurallarına göre işleme tabi tutmuş ve gerekli gördüğü değişiklikleri kendi kurallarına uygulamıştır.

1. Salâhî

Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî adıyla da bilinen Salâhî (1705-1783), XVIII. yüzyılda yaşamış Osmanlı şair, şarih ve yazarlarından biridir. Salâhî; Abdullah Salâhaddîn, Abdullah Salâhî, Salâhî Dede, Salâhaddîn, Salâhî Abdî Efendi ve Abdî Efendi (Akkuş, 1998, s. 11) mahlaslarıyla da anılan Halvetî-Uşşâkî şeyhi, şair ve âlim bir zat olarak tanınır (Ceyhan, 2009, s. 17). Halvetiyye-Ahmediyye tarikatının bir kolu olarak Hüsâmeddîn Uşşâkî'ye (ö. 1593) nisbet edilen Uşşâkiyye tarikatının günümüze intikalinde önemli bir yeri olan, Salâhî Efendi nâmıyla meşhur Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî Efendi, tarikatın üçüncü pîri kabul edildiği bilinmektedir. (Punar, 2017, s. 267). Eserlerinden hem Arapçaya hem de Farsçaya derin bir vukufiyeti olduğu anlaşılmaktadır (Akkuş, 1998, s. 149-188); (Ceyhan, 2009, s. 18-19); (Avcı, 2006, s. 41-447).

XVIII. yüzyıl, ilmi ve fikri bakımdan Osmanlı döneminin en verimli asırlarından biri olarak bilinmektedir. Bu yüzyılda padişahlar başta olmak üzere sadriazam ve şeyhülislam gibi devletin üst kademesindeki yöneticiler edebiyata, şiire ve sanata ilgi duymuş ve bu alanlarda eser üretmişlerdir (Uzunçarşılı, 2014, s. 245); (Akkuş, 1998, s. 3-4).

Osmanlılar döneminde XVIII. yüzyıl, üretilen telif ve tercüme eser sayısı bakımından diğer yıllara nazaran oldukça öne çıkmıştır. Bu yüzyılda üretilen eser sayısının, XV. ve XVI. yüzyıllarda üretilen eser sayısının iki katına yakın olduğu ifade edilmiştir (Özvar, 2017, s. 24).

XVIII. yüzyılda yaşayan Salâhî de oldukça fazla eser üretmiştir. Eserlerinin sayısı konusunda net bir bilgi olmasa da *Osmanlı Müellifleri*'nde, Salâhî'nin eserlerinin sayısı 57 olarak belirtilmiştir (Tahir, 1333 h., s. 104-107). Hüseyin Vassaf ise *Sefîne-i evliyâ* adlı eserinde 96 adet eserini tahkik ettiğini ifade etmiştir (Vassâf, 2006, s. 440-443).

Salâhî ile ilgili en geniş ve kapsamlı çalışma Mehmet Akkuş tarafından yapılmıştır. Akkuş'un *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin hayatı ve eserleri* adlı çalışması 1998'de Millî Eğitim Bakanlığı, *Hz. Peygamber'e na'atlar: dîvân-ı nuût-ı Salâhî* adlı çalışması da 2002'de Şelale yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Mahmut Erol Kılıç'ın *Tuhfetü'l-uşşâkiyye (Uşşâkî sâliklerinin âdâbı)* adlı eseri de Sufî Kitap Yayınlarından 2016'da çıkmıştır. Bunlardan önce ise Salâhî'nin *Şerh-i risâle-i kudsiyye adlı eseri Risâle-i kudsiyye tercümesi* Ahmed Oğuz ve M. Sadık Aydın tarafından sadeleştirilerek İslâmî Neşriyat tarafından 1969'da yayımlanmıştır (Ceyhan, 2009, s. 19).

Bunun dışında Salâhî'nin eserleri üzerinde birçok akademik çalışma da yapılmıştır. Bunlardan bazıları, Melek Gerek'in *Salâhî Abdullah-ı Uşşâkî'nin manzûme-i mevlid ve mirâc-ı Nebî adlı eserlerinin tenkitli metinleri*, Muhammed Mekki Arvas'ın *Salâhî Abdullah Uşşâkî'nin risâle-i kudsiyye tercümesi'nin transkripsiyonu ve tahlili*, Resul Arıcı'nın *Salâhî'nin tasavvufî şiir şerhleri*, Ömer Dilmen'in *Mirâtü'l-alâm ve mişkâtü'l-ahlâm, Abdullah Salâhî Uşşâkî*, Semih Ceyhan'ın *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin vücûd risâleleri*, Süleyman Deliktaş'ın *Salâhaddîn-i Uşşâkî ve kasîde-i hamriyye şerhi*, A. Kadir Tellioglu'nun *İzhâr-ı esrâr-ı nihân ez envâr-ı hatm-i hâcegân (transkribe ve edisyon kritiği)*, Bedriye Gülay Açar'ın *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe divanı ve incelemesi* adlı yüksek lisans tezleri ile İhsan Soysaldı'nın *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin tasavvuf felsefesi* adlı doktora tezidir.

Salâhî'nin telif, tercüme ve şerh ettiği eserlerin yanı sıra dervişlerin Farsça öğrenmelerini kolaylaştırmak amacıyla yazdığı en önemli Farsça gramer kitabı, "ince sanat derlemi" anlamına gelen *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eseridir. Aşağıda eserle ilgili bilgiler başlıklar hâlinde verilecektir.

2. *Mecma-i Fenn-i Zerâfet*'in Yazma Nüshaları

Salâhî'nin Osmanlı Türkçesiyle yazdığı *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı Farsça gramer kitabının yazma nüshaları, Türkiye'deki birçok kütüphanenin sayısal veri merkezlerinde kayıtlıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu nüshalar, temin edilmiş ve bunlarla ilgili bilgiler kronolojik olarak aşağıda sıralanmıştır. Nüshalardaki tarihler hicri olarak verildiğinden miladi tarihler ise parantez içerisinde yazılmıştır. Eserin telif tarihi ile istinsah tarihi arasındaki yıl farkı hicri tarih üzerinden hesaplanmıştır. İstinsah tarihi ile müstensihî bilinmeyen nüshalar ise en sona bırakılmıştır.

2.1. Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Bölümü Numara 2646

Bu nüsha, Ankara Millî Kütüphane Yazmalar bölümü numara 2646'da *Terceme-i mefâtihi'd-deriyye* adıyla kayıtlıdır. Yazma nüshanın iç kapağında ise "Salâhî'nin *Mefâtihi'd-deriyye*"si anlamında başka biri tarafından yazılmış Arapça bir ibare ile 0b'de "*Mecma-i fenn-i zerâfet*, Salâhî Abdullah Efendi (1117-1198)" şeklinde yine başka biri tarafından kaydedilmiş metin vardır. Nüsha, nesih hattıyla 13 satıra yazılmış ve tamamı 62 yapaktır. Besmele ile başlar, son yapakta müstensihînin istinsah kaydıyla biter. Ferağ kaydında nüshanın Ahmed b. Muhammed tarafından 1176 (1762-63) yılında istinsah edildiği kayıtlıdır. Nüshada ana başlıklar (bâblar), alt başlıklar (fasıllar) ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bu başlıklar sayfa kenarlarında kırmızı renkle de belirtilmiştir. Metin içerisinde verilen Farsça şiirlerin tercümeleleri de sayfa kenarlarında ilgili satıra yakın yerde kırmızı renkte "ترجمه/terceme" ibaresi yazılarak manzum olarak kaydedilmiştir. Eserin müellif tarafından 1167 (1753-54) yılında yazıldığı bilindiğine göre bu nüsha, eserin yazılışından yaklaşık 9 yıl sonra istinsah edilmiştir.

2.2. Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Bölümü Numara 2662

Bu nüsha, Ankara Millî Kütüphane Yazmalar bölümü numara 2662'de *Terceme-i mefâtihi-i deriyye* adıyla kayıtlıdır. Yazma nüshanın zahriyesinde ve ilk sayfasında eserin adı ve yazarıyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Yazmanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Nüsha, nesih hattıyla 19 satıra yazılmış ve tamamı 41 yapaktır. Besmele ile başlar ve Safer 1181 (1767) yılında istinsah edildiğine dair ifadeyle biter. Müstensihînin adı ise zikredilmemiştir. Nüshada ana başlıklar, alt başlıklar ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bu başlıklar sayfa kenarlarında kırmızı renkle de belirtilmiştir. Metin içerisinde verilen Farsça şiirlerin tercümeleleri de sayfa kenarlarında ilgili satıra yakın yerde kırmızı renkte "terceme" ibaresi yazılarak manzum olarak kaydedilmiştir. Eserin müellif tarafından 1167 (1753-54) yılında yazıldığı bilindiğine göre bu nüsha da, eserin yazılışından yaklaşık 14 yıl sonra istinsah edilmiştir.

2.3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Numara 3721

Bu nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü numara 3721’de kayıtlıdır. Bu yazma nüshanın da zahriyesinde ve ilk sayfasında eserin adı ve yazarıyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Yazmanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî’nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Talik hattıyla 19 satıra yazılmıştır. Nüshanın tamamı 27 yapaktır. Nüsha besmele ile başlar ve Hüseyin b. Hasan tarafından 1181 (1767) yılında istinsah edildiğine dair kayıtla son bulur. Nüşhada ana başlıklar, alt başlıklar ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bu başlıklar sayfa kenarlarında kırmızı renkle de yazılmıştır. Metin içerisinde verilen Farsça şiirlerin tercümeleleri de sayfa kenarlarında ilgili satıra yakın yerde “terceme” ibaresiyle manzum olarak yazılmıştır. Şiirler metin içerisinde kırmızıyla yazılan “بیت/beyt” kelimesiyle ayrıştırılmış, örneklerle şiirlerin üstü kırmızı çizgiyle belirtilmiştir. Bu nüsha da bir önceki gibi eserin yazılış tarihinden yaklaşık 14 yıl sonra istinsah edilmiştir.

2.4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Numara 232/2

Bu nüsha, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler koleksiyonu numara 232/2’de 26b ile 51b sayfaları arasında *Şerh-i kavâid-i Fârisiyye ve mefâtiḥ-i deriyye* adıyla kayıtlı olup 26 yapaktır. Yazma nüshanın 26b’deki sayfasında adı ve yazarıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Yazmanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî’nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Rika hattıyla yazılmış olup satırları 18 ile 19 arasında değişmektedir. Besmele ile başlar, sene 1201 (1786-87) ile biter. Müstensihî belli değildir. Bu nüshada ana başlıklar, alt başlıklar ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmamıştır. Sadece 27a’da bir yerde beyt ibaresi kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Son sayfalarda bazı başlıkların üstü kırmızıyla işaretlenmiş ve bu başlıklar kenarlarda kırmızı mürekkeple de yazılmıştır. Şiirlerden önce yazılan “beyt, şair, kavî-i şair ya da şair” gibi ibareler yazılmamıştır. Nüşhada bu ibarelerin yerlerine bir şey yazılmamış gibi duruyor, muhtemelen silinmiştir. Eserin müellif tarafından 1167 (1753-54) yılında yazıldığı bilindiğine göre bu nüsha da, eserin yazılışından yaklaşık 34 yıl sonra istinsah edilmiştir.

2.5. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Numara 6135

Bu nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümü numara 6135’te kayıtlıdır. Yazma nüshanın zahriyesinde ve ilk sayfasında eserin adı ve yazarıyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Yazmanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî’nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Nesih hattıyla 15 satıra yazılmıştır. Nüshanın tamamı 50 yapaktır. Besmele ile başlar ve müstensih Hayrullah Efendizâde tarafından 1258 (1842) yılında Cemaziyevvel ayının ortalarında istinsah edildiğine dair ferağ kaydıyla son

bulur. Nüshada ana başlıklar, alt başlıklar ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bu başlıklar sayfa kenarlarında kırmızı renkle ikinci kez yazılmıştır. Metin içerisinde verilen Farsça şiirlerin tercümeleleri de sayfa kenarlarında manzum olarak kaydedilmiştir. Şiirler metin içerisinde kırmızıyla yazılan “beyt” kelimesiyle ayırıştırılmış, örneklerle şiirlerin üzeri kırmızı çizgiyle belirtilmiştir. Bu nüsha da eserin müellif tarafından yazıldığı 1167 (1753-54) yılından 91 yıl sonra istinsah edilmiştir.

2.6. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Numara 6127

Bu nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümü numara 6127’de kayıtlıdır. Yazma nüshanın zahriyesinde ve ilk sayfasında eserin adı ve yazarıyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Yazmanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî’nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Rika hattıyla 21 satıra yazılmıştır. Nüshanın tamamı 30 yapraktır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Nüshada ana başlıklar, alt başlıklar ve örnek verilen şiirlerdeki “beyt” ibaresi ayrı satırlarda kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Alt başlıklar sayfa kenarlarında ilgili satırın hizasına ikinci kez verilmiştir. Şiirlerin Türkçe manzum tercümeleleri de sayfa kenarlarında ilgili satıra yakın yerde siyah renkle yazılmıştır. Eğer sayfada birden fazla şiir olursa ilgili satırda rakam yazılmış, aynı rakam da sayfa kenarında kırmızı mürekkeple yazılarak ilgili olduğu şiire işaret edilmiştir.

2.7. İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kavaid Numara 163

Bu nüsha, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri koleksiyonu kavaid bölümü numara 163’te *Kavâid-i Fârisî* adıyla kayıtlıdır. Bu yazma nüshanın da zahriyesinde ve ilk sayfasında eserin adı ve yazarıyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Yazmanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî’nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Talik hattıyla 19 satıra yazılmıştır. Nüshanın tamamı 37 yapraktır. Besmele ile başlar ve eserin müellif tarafından yazıldığı telif tarihi olan sene 1167 (1753-54) ile son bulur. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Nüshada ana başlıklar, alt başlıklar ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bu başlıklar sayfa kenarlarında kırmızı renkle ikinci kez yazılmıştır. Metin içerisinde verilen Farsça şiirlerin tercümeleleri de sayfa kenarlarında ilgili satıra yakın yerde “terceme” ibaresiyle manzum olarak yazılmıştır. Şiirler metin içerisinde kırmızıyla yazılan “beyt” kelimesiyle ayırıştırılmış ve örneklerle şiirlerin üzeri kırmızı çizgiyle belirtilmiştir.

2.8. İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kavaid Numara 164

Bu nüsha, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri koleksiyonu kavaid bölümü numara 164’te yine *Kavâid-i Fârisî* adıyla kayıtlıdır. Yazma nüshanın

1a sayfasında başka bir kalemle yazılmış *Kavâd-i Fârisiyye* ibaresi dışında başka bir kayıt yoktur. Yazmanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Rika hattıyla 21 satıra yazılmıştır. Nüshanın tamamı 37 yapaktır. Hamdele ile başlar, “Yüce Allah doğruyu en iyi bilendir” anlamında Arapça ibareyle biter. Son bölümde müellifin yazdığı, içerisinde eserin adını zikrettiği ve yazılış tarihini mucem olarak ebced hesabına göre verdiği manzum beyitler yoktur. Müstensihî ve istinsah tarihi de belli değildir. Nüşhada ana başlıklar, alt başlıklar ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bu başlıklar sayfa kenarlarında kırmızı renkle ikinci kez verilmiştir. Metin içerisinde verilen Farsça şiirlerin tercümeleleri de sayfa kenarlarında ilgili satıra yakın yerde “terceme” ibaresiyle manzum olarak yazılmıştır. Şiirler metin içerisinde kırmızıyla yazılan “beyt” kelimesiyle ayrıştırılmış ve örneklerle şiirlerin üstü kırmızı çizgiyle belirtilmiştir.

2.9. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Numara 1908

Bu nüsha, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi E.H. bölümü numara 1908'de sayfa 134b ile 170a arasında *Mecma-i fenn-i zerâfet, mefâtihu'd-deriyye* adıyla kayıtlıdır. Yazma nüshanın 134a sayfasında “Bu risale, Abdullah Salâhaddîn'in *Kavâid-i Fürs* ve *Mefâtihi-deriyye*'nin şerhidir” anlamına gelen Arapça bir ibare vardır. Bunun dışında bir kayıt olmayıp nüshanın ferağ kaydı ve içeriğinden Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı nüsha olduğu anlaşılır. Nüsha, nesih hattıyla 19 satıra yazılmış ve tamamı 36 yapaktır. Hamdele ile başlar ve eserin müellif tarafından yazıldığı telif tarihi olan sene 1167 (1753-54) ile son bulur. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nüşhada ana başlıklar, alt başlıklar ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bu başlıklar sayfa kenarlarında kırmızı renkle ikinci kez verilmiştir. Metin içerisinde verilen Farsça şiirlerin tercümeleleri de sayfa kenarlarında ilgili satıra yakın yerde “terceme” ibaresiyle manzum olarak yazılmıştır. Şiirler metin içerisinde kırmızı mürekkeple yazılan “beyt” kelimesiyle ayrıştırılmış ve örneklerle şiirlerin üzeri kırmızı çizgiyle belirtilmiştir.

3. *Mecma-i Fenn-i Zerâfet* Adlı Eser

Salâhî tarafından hicri 1167 (1753-54) yılında yazılan ve yine kendisi tarafından *Mecma-i fenn-i zerâfet* adı verilen bu eser, müellifin başka eserlerden faydalanarak hazırladığı telif bir eserdir. *Mecma-i fenn-i zerâfet* hacimli bir kitap olduğundan eserle ilgili bilgiler ve içerikler, aşağıdaki başlıklarda özet olarak verilmiştir.

3.1. Mukaddime/Giriş

Eser; besmele, hamdele ve salvele olarak bilinen Arapça şu ifade ile başlar:

الحمد لله الذى علمنا ما لم نعلم والهمنا من علمه ما لم نفهم والصلوة والسلام على سيدنا محمد سيد العرب والعجم منبع العلم والحلم والحكم المترجم باللسان البليغ الكلام الاقدم وعلى آله واصحابه الذين لتمهيد القواعد الدينية وتشديدها صرفوا الهمم. بعده...

Hamdele kısmı “Bilmediğimiz şeyleri bize öğreten, kavrayamadığımız şeylerin bilgisini bize ilham eden Allah’a hamd olsun;” salvele kısmı ise “Arap ve Acem’in efendisi, ilim, hilm ve hikmet sıfatının kaynağı ve kelâm-ı kadîmi lisân-ı belî’ ile açıklayan Peygambere salât ve selâm olsun” şeklindedir. Mukaddimenin giriş kısmını, peygamber ailesine ve sahabilere esenlik dileyerek ve onları “hikmeti kullanarak dini emirleri düzene sokan ve onları sağlamaştıran” şeklinde nitelendirerek bitirmiştir. Hemen akabinde eserin yazılış amacına geçmiştir.

3.2. Eserin adı

Eserin adı müellif tarafından “مجمع فن ظرافت / *Mecma-i fenn-i zerâfet*” olarak verilmiştir. Bu isim, nüshaların ferağ kaydında geçmektedir. Diğer tüm nüshalarda olduğu gibi Ankara Millî Kütüphane Yazmalar bölümü numara 2646 nüshasının 62a sayfasında şöyle geçmiştir:

موافق اولدوغیچون وصفی حاله	دنیلدی مجمع فن ظرافت
Muvâfık olduğün vasf-ı hâle	Denildi <i>mecma-i fenn-i zerâfet</i>

Her ne kadar kütüphane kayıtlarında farklı adlarla geçmiş olsa da eserin tam adı *Mecma-i fenn-i zerâfet*’tir.

3.3. Eserin yazılış amacı ve Türkçe yazılması

Müellif, kısa bir Arapça girişten sonra Türkçe ile devam etmiş ve burada hikmet dolu varlık âleminin sırları üzerinde yazılan önemli eserlerin Fars diliyle yazılmış olmasını gerekçe göstererek Farsçanın öğrenilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Farsça öğrenmek için de öncelikle gramer konularından ve dil kurallarından başlamanın gerekliliğine işaret etmiştir. Müellif, ayrıca *Kavâid-i Fûrs* ile *Mefâtih-i deriyye* adlı kitapların Arapça yazılmasından ve Arapça ile Farsça arasında dil kuralları bakımından ortaya çıkan sorunlardan dolayı eserini Türkçe yazdığını söylemiş ve bunun nedenini mukaddimede şöyle açıklamıştır: “*Bu iki eserde kurallar ve açıklamalar Arapça düzenlenerek tasnif edildiğinden Arapça ve Farsça arasında bazı köken bilgisi sorunları konusunda aynı düşünülmüş olsa da bazı konularda uyumsuzluk olmuştur. Bu nedenle genel fayda gözetilerek eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır. (2646 2a)*” Müellif bundan sonra istifa ettiği kaynaklardan bahsetmiştir.

3.4. İstifade edilen kaynaklar

Müellif, eserin yazımı aşamasında iki kaynaktan istifade ettiğini belirtmiştir. Bu kaynaklardan biri *Kavâid-i Fûrs*, diğeri de *Mefâtiḥ-i deriyye*'dir. Bu iki eser, müellifin mukaddimede belirttiği üzere Arapça yazılmış Farsça gramer kitapları olarak tanıtılmıştır. Eserler üzerinde yapılacak daha kapsamlı bilimsel çalışmalara katkı sunmak amacıyla aşağıda bazı bilgiler aktarılmıştır.

1. *Kavâid-i Fûrs*

Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eserini oluştururken istifade ettiğini söylediği birinci eser *Kavâid-i Fûrs*'tür. Müellif burada eserin adını *Kavâid-i Fûrs* olarak zikretmiş, fakat yazarın adından söz etmemiştir. Genelde gramer kurallarını içeren kitapların adında "kurallar/kaideler" anlamına gelen "قواعد/kavâid" kelimesi kullanılmagelmiştir. Bu nedenle müellifin bu isimle neyi kastettiği tam olarak anlaşılamamıştır. Bu kitap daha önce yazılmış, Fars dili kurallarını içeren birkaç eser de olabilir, bir eser de olabilir.

Anlaşıldığına göre bu eser, Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eserini yazdığı 1167 (1753-54) yılından önceki bir tarihte Arapça yazılmış Farsça bir gramer kitabıdır. Bu konuda aşağıda isimleri verilen kütüphanlerden temin edilen nüshalardan hareketle müellifin istifade ettiğini söylediği *Kavâid-i Fûrs* adlı eser nüshalarıyla ilgili bilgiler şöyledir:

Ankara Millî Kütüphane Yazmalar koleksiyonu numara 4831'de sayfa 15b ile 26b ve yine Ankara Millî Kütüphane Yazmalar koleksiyonu numara 3554'te sayfa 15b ile 26b arasında bulunan nüshalar, farklı isimlerle kaydedilmiş olsalar da aynı nüshalar olup *Kavâidü'l-Fûrs* adlı eserdir. Bu nüshaların ferağ kaydında nüshanın 27 Zilkade 1084 (5 Mart 1674)'te Seyyid Rahmetullah b. Seyyid Muhammed Küfevî tarafından istinsah edildiği kayıtlıdır. Bu nüshaların mukaddime kısmında 15b sayfasında eserin adının *Kavâidü'l-Fûrs* olarak adlandırıldığı "و سَمَّيْتَهَا لِأَصُولِهَا عَلَى قَوَاعِدِ قَوَاعِدِ الْفَرَسِ" (Usul bakımından kurallarına göre adını *Kavâidü'l-Fûrs* koydum.)" şeklindeki ibareden anlaşılmaktadır. Bu nüshalardaki içerikler, Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eserinin içeriği ile çok büyük bir oranda benzerlik taşımaktadır. Öyle ki Salâhî'nin eserindeki şiirlerin %80'i buradakilerle aynıdır ve bu nüshadaki şairlerin de çoğunun adı zikredilmiştir. Muhtemelen bu eser, Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eserini hazırlarken istifade etmiş olduğu *Kavâidü'l-Fûrs* adlı kaynaktır. Buradaki eserle *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eser arasındaki fark şudur: *Kavâidü'l-Fûrs* 4 ana başlıktan (bâb), *Mecma-i fenn-i zerâfet* 3 ana başlıktan oluşturulmuştur. Her iki eserde ana başlıklar aynı anlamı ifade eden باب/bâb kelimesiyle verilmiştir. *Kavâidü'l-Fûrs*'teki 4'üncü başlıkta ismin çekim türleri (morfoloji) hem şekil hem de anlam bakımından Türkçe tercümesiyle beraber verilmiştir. Bu kısım ise genelde dil öğrenmeye yeni başlayanlar için ilk öğretilen emsile-i muhtelif ve muttaride diye bilinen zaman

kipleri ve kelime sigalarının çekim örneklerini içeren sarf/morfoloji bölümüdür. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi numara 266'da *Kavâid-i Fârisî* adıyla kayıtlı yazma nüsha da *Kavâidü'l-Fürs* adlı eserdir. Tamamı 13 yapraktır. Müellifi belirtilmeyen bu yazma nüsha, talik hattıyla Arapça yazılmış Farsça bir gramer olup müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Yukarıda bahsi geçen yazmaların Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eserini hazırlarken büyük oranda istifade ettiği *Kavâid-i Fürs* adlı eserin nüshaları olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu yazmaların dışında kütüphanelerde ve kataloglarda *Kavâid-i Fârisî/Fürs* adıyla kayıtlı başka nüshalar da bulunmaktadır. Bunlar başka bir araştırma konusu olup ulaşılabilenlerle ilgili bilgiler şöyledir: Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) tarafından yazılan *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* ile *Hediyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin* adlı kataloglarda *Kavâidü'l-Fürs* adlı eserin Osmanlı vakanüvisi Hâkim Mehmed Efendi (ö.1770)'ye ait olduğu ifade edilmiştir (Paşa, 1947, s. 243); (Paşa, 1955, s. 339). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde Hâkim Mehmed Efendi'ye ait *Kavâidü'l-Fürsî* adlı bir eserin olduğundan bahsedilmiştir (İlgürel, 1997, s. 190). Ayrıca Neşâtî (ö. 1674)'nin *Kavâid-i deriyye* (*Kavâid-i Fürs*) adıyla bir Farsça gramer çalışmasının bulunduğu ve bunun kendisine ait olduğu konusunda tartışmaların olduğu belirtilmiştir (Kaya, 2007, s. 19).

Yine Türk Dil Kurumu Kütüphanesi numara 123'te sayfa 51b ile 69a arasında *Kavâid-i Fârisî* adıyla kayıtlı Arapça başka bir yazma nüsha daha tespit edilmiştir. Nüshanın ferağ kaydında sayfa 69a'da müstensihinin Şeyh İbrahim Selâmî adıyla meşhur Seyyid Muhammed Saîd olduğu ve 29 Cemaziyelevvel 1211 (30 Kasım 1796) tarihinde istinsah edildiği kaydedilmiştir. Ayrıca burada eserin adının *Kavâidü'l-Fürs* olduğu ve İshak Hocası diye bilen Ahmed Efendi tarafından yazıldığı açıkça belirtilmiştir.

2. *Mefâtih-i deriyye*

Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eserini oluştururken istifade ettiğini söylediği ikinci eser *Mefâtih-i deriyye*'dir. Müellif yine burada sadece eser adını zikretmiş, yazar adından bahsetmemiştir. Müellifin bu isimle neyi kastettiği tam olarak anlaşılamadığından Fars dilinin anahtarları anlamına gelen *Mefâtih-i deriyye* adıyla telif edilmiş birkaç eser de olabilir, bir eser de olabilir.

Anlaşıldığına göre bu eser de, Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eserini yazdığı 1167 (1753-54) yulından önceki bir tarihte Arapça yazılmış Farsça bir gramer kitabıdır. Kütüphanlerden temin edilen nüshalardan hareketle müellifin istifade ettiğini söylediği *Mefâtih-i deriyye* adlı eser nüshalarıyla ilgili bilgiler şöyledir:

Kütüphanelerdeki yazma nüshalarda eser adının faklı kaydedildiği görülmektedir. Aşağıda kütüphane kayıt numaraları verilen nüshaların mukaddime kısmında “و سميتها بمفاتيح الدرية في اثبات القوانين الدرية” (Ve onu *Mefâtihi’ d-deriyye fi isbâti kavânini’ d-dürriyye* diye adlandırdım.)” ve ferağ kısmında da “الفت مفاتيح الفرس على طبق النهج الاقدم” (Önceki yöntemlere uygun olarak *Mefâtihi’ l-Fürs* (Farsçanın anahtarlarını)’ü telif ettim.)” şeklinde ibare vardır. Ayrıca Ankara Millî Kütüphane Yazmalar bölümü numara 5131’deki nüshanın 12a sayfasının son kaydında *Mefâtihi-i deriyye* olarak adlandırılan bu değerli nüshanın tamamlandığı anlamına gelen Arapça bir kayıt da vardır. Buna ek olarak Süleymaniye Kütüphanesi Denizli bölümü numara 402’deki nüshanın 137b sayfasında da *Mefâtihi-i deriyye* adlı eserin şerh edildiğine dair ifade geçmektedir.

Yukarıda izah edilenlerden hareketle kısaca *Mefâtihi-i deriyye* ve *Mefâtihi-i Fürs/Fârisi* olarak adlandırılan nüshaların *Mefâtihi’ d-deriyye fi isbâti kavânini’ d-dürriyye* adlı eserin nüshaları olması kuvvetle muhtemeldir. Eserin içeriğine ve konu dizimine bakıldığında Salâhî’nin bu eserden de istifade etmiş ve kısaca *Mefâtihi-i deriyye* şeklinde adlandırmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Kütüphanelerdeki kayıtlarda farklı adlarla kaydedilen ve tam adı *Mefâtihi’ d-deriyye fi isbâti kavânini’ d-dürriyye* olan eserin yazma nüshalarından bazıları şunlardır:

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Arapça Yazmalar koleksiyonu numara 3070/9, 3392/2, 3396/5, 3523/2 ve 4021/9; Ankara Millî Kütüphane Yazmalar koleksiyonu numara 4548/3, 4548/5, 5131/1, 7116/7, 4888/6 ve Konya Bölge Müdürlüğü Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi koleksiyonu numara 91/1’de kayıtlı toplam 11 adet yazma nüsha vardır. Bu nüshalarda eserin Mustafa b. Ebû Bekir Sivâsî tarafından telif edildiği kayıtlıdır.

3.5. Eserin telif tarihi

Eserin Salâhî tarafından 1167 (1753-54) tarihinde yazıldığı kütüphanelerde bulunan el yazma nüshalarındaki ferağ kaydından anlaşılmaktadır. Burada müellif tarafından şiir şeklinde aşağıdaki nazım oluşturulmuştur.

نظم لمترجمه رحمه الله تعالى رحمة واسعة

(Mütercimnin nazmı ki yüce Allah ona bolca rahmet etsin.)

[mefâîlün, mefâîlün, feûlün]

Bihamdillâh ki te’lîf-i mütercim	Erişdi lütf-i hakkıyla kemâle
Denildi <i>mecma-i fenn-i zerâfet</i>	Muvâfik oldu(ğ)uçun vasf-ı hâle
Eserden bir duâdır çünkü maksûd	Derîgâ, lâyük olmaz ehl-i hâle

Ümîdim müstefidân-ı zamâna	Salâhî'ye duâ ede havâle
Îlâhî bir duâ eden fakîre	İki âlemde mazhar kıl cemâle
Müfid-i muhtasardır çünkü matlûb	Dirâz etme netîce ver meâle
De elfâz-ı cevâhir ile târîh	Zevâhir ile hatm olsun makâle

Yukarıdaki beyitler, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi numara 6135 ve 6127, Esad Efendi numara 3721; Ankara Millî Kütüphane Yazmalar numara 2662 ve 2646; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı numara 232/2; İstanbul Millet Kütüphanesi Kavânîn bölümü numara 163'te kayıtlı yazmalarda müstensihler tarafından kaydedilmiştir. Buradaki ferağ kaydının son mısrasında eserin yazılış tarihi ebced hesabına göre mucem olarak verilmiştir. Öyle ki bu tarih, mısradaki noktalı Arap harflerinin ebced hesabına göre toplam değeridir. Bu mısradaki bulunan noktalı ق، ن، ت، خ، ي، ز، harflerinin değerleri; zâl 7, ye 10, hı 600, te 400, nûn 50 ve kâf 100'dir. Toplamı 1167'dir. Hicri olarak verilen bu tarih, ay olarak tam bilinmediğinden miladi 1753 ya da 1754 yılına denk düşmektedir.

3.6. Eserin ana başlıkları ve içeriği

Eser üç ana başlıkta Arapça kapı anlamına gelen “bâb” kelimesi ile oluşturulmuştur. Birinci bâb/başlıkta isim, ikincisinde fiil ve üçüncüsünde de harfler açıklanmıştır. Her bir ana başlığın altındaki alt başlıklar da “fasl” kelimesi ile gösterilmiştir.

1. Bâb/İsimler

Birinci ana başlık, “Bâb-ı evvel, ahvâl-i isim beyânındadır.” şeklinde başlar ve müellif konuya ismin tanımıyla devam eder. İsmi, tek başına bir anlamı olan, üç zamandan (geçmiş, şimdi, gelecek) biriyle irtibatı olmayan ve kendisinden haber verilen bir kelime olarak tanımlar ve örneklere geçer. Şiirlerden örnekler vererek cümle içerisinde kullanımını gösterir. Şiirlerdeki örnekleri ayrıntılı olarak açıklar. Sayfa kenarlarında Farsça şiirleri de manzum olarak ayrıca tercüme eder. Sonra soru edatları ile isimlerde çoğul konusuna geçer.

a) Soru edatları: Bu başlıkta که/kim, چه/ne, چون/nasıl, کدام/hangi, کجا/nerede, چند/ne kadar ve کی/ne zaman'dan oluşan yedi soru edatı hakkında bilgiler verir, şiir örnekleriyle açıklama yapar.

b) İsimlerde çoğul: Burada Farsçada çoğulun nasıl yapılacağı konusunda bilgileri verir. Canlı ve cansızlarda çoğulların yapılışını izah ettikten sonra canlıların bir parçası olan azalar da canlılar gibi çoğul yapılır der. Türeyen ile türemeyen (câmid) isimlerin çoğul yapılış kuralını açıklar.

1.1. Fasl/Terhîm (eksiltme/hazf)

Bu alt başlıkta Farsçada kelimenin başından, ortasından, sonundan ya da zaruretten dolayı kaldırılan harfleri izah eder ve bu harflerin hangi tür kelimelerden olduğunu şiirlerle örnek vererek açıklar.

1.2. Fasl/Tasgîr (küçültme)

Bu kısımda isim küçültmesinin hangi harfle ve nasıl yapıldığını anlatır. Şiirlerden örnek verir.

1.3. Fasl/Muzmerât (zamirler)

Bu kısımda önce şahıs zamirlerini sonra da fiile bitişen şahıs zamirlerini anlatır. Devamında işaret zamirlerine geçer ve bunları örneklerle açıkladıktan sonra ism-i mevsûl olarak adlandırdığı “اوكه، ايشانكه، آنجه، آنكه، آنكس، آنكس” edatlarının açıklamasını yapar.

1.4. Fasl/İsim türleri

Müellif bu fasılda isimleri ism-i ayn (somut) ve ism-i mana (soyut) şeklinde iki kısma ayırıp soyut olan isme “بانشتن/bilmek ve آمدن/gelmek” fiillerini örnek verdikten sonra mastarlara geçer. Mastarları sonu “دن/den” ile bitenleri dâl’lı ve sonu “تن/ten” ile bitenleri tâ’lı şeklinde iki kısma ayırıp dâl’lı mastarları 5; tâ’lı mastarları da 4 başlıkta inceler. Mastarlardaki bu kısımları, dâl ve tâ’dan önce gelen sesli ve sessiz harflere göre oluşturur. Dâl’lı mastarları “دن”den önce gelen elif, vâv, yâ, nûn ve “يارنو” harflerinden birinin; tâ’lı mastarları da “تن”den önce gelen hı, sîn, şîn ve fe harflerinden birinin bulunmasına göre açıklar. Burada mastarları kelime sayılarına göre dördü, beşli, altılı, yedili ve sekizli gibi gruplara ayırır ve örneklerini verir.

Bu faslın sonunda ismin ahirine eklenen ve mastar anlamı veren yâ-yı masdariyye, emir kipine eklenen şîn ve fiil kipine eklenen elif ve râ (âr)’dan; ayrıca mastarın evveline tekit için eklenen bâ ile olumsuz anlamı veren nûn’dan bahseder ve açıklamasını yapar. Bunlarla birlikte mastarın geçişli ve geçişsiz yapıları ile geçmiş zaman ve soru anlamında kullanılışı konusunda da açıklamalar yapar.

2. Bâb/Fiiller

İkinci bâb fiillerle ilgili bilgileri içerir. Müellif konuya fiilin tanımıyla başlar ve şöyle der: Fiil, üç zamandan (geçmiş, şimdi, gelecek) birine yakın olduğu hâlde bizzat başlı başına bir manaya delâlet edendir. Müellif fiilin tanımını yaptıktan sonra zamanlara geçer.

2.1. Fasl/Fiil-i mâzî

Fiiller faslında müellif, ilk olarak fiil-i mâzî (geçmiş zaman çekimi)’den başlar. Bu çekimin nasıl oluştuğunu anlatır. Kelimelerin tüm şahıslara göre

oluşumları hakkında bilgiler verir. Zamirlerle bitişmelerini gösterir. Daha sonra mâzînin mutlak ve mukayyed şeklinde iki başlıktan oluşan kısımlarını geçer. Mutlak mâziyi kısımlara ayırmazken mukayyet mâziyi, üç kısma ayırır. Müellif bu kısımları ayrı ayrı izah eder. Bu zamanda kullanılan çekimlere bitişen harfler ve kelimelerle ilgili bilgiler verir. Buraya kadar olan kısımlarda etken fiili anlatırken bundan sonra da edilgen çekimlere geçer ve bunları da örneklendirerek faslı kapatır.

2.2. *Fasl/Müstakbel*

Bu fasılda muzari fiili ile ilgili bilgiler vardır. Müellif muzariyi gelecek zamandan haber veren fiil olarak tanımlar, mastardan türemiş olduğunu söyler, örneklerle açıklar. Farsçada muzari kökünün teşekkülü önemli olduğundan her bir mastarın nasıl oluşturulduğu konusunda bilgiler verir. Mastarın dâl'lı ve tâ'lı oluşuna göre muzarinin şekillerini açıklar. Sonra muzari fiilinin evveline eklenen harflerin fiile ne tür anlamlar katacağını anlatır ve müstakbelin edilgen yapısını izah ederek başlığı bitirir.

2.3. *Fasl/Emr-i gâib*

Emri gâib, dilek kipinin üçüncü tekil şahsıdır. Bu kipin önüne “باید كه” lafzı eklenerek emr-i gâibin yapıldığını anlatır. Daha sonra da dua (dilek, istek) lafzının nasıl oluştuğu konusunda bilgi verir. Muzari fiilin önüne eklenen harfleri belirtip edilgeni de anlattıktan sonra faslı bitirir.

2.4. *Fasl/Nehy-i gâib*

Müellif bu kipin, emr-i gâib fiilinin önüne eklenen olumsuzluk bildiren harflerle yapıldığını anlatır ve örneklerle açıklar.

2.5. *Fasl/Emr-i hâzır*

Bu fasılda müellif, emr-i hâzırın muzariden nasıl yapıldığını söyler, örneklerle gösterir. Ayrıca fiilin önüne eklenen harfler konusunu da açıklar.

2.6. *Fasl/Nehy-i hâzır*

Burada müellif, emr-i hâzırın evveline eklenen harfler yerine nehy-i hâzırın evveline olumsuzluk harfi eklenerek yapıldığını söyler. Emr-i hâzır ile nehy-i hâzırın edilgenlerini anlatarak bitirir.

2.7. *Fasl/İsm-i fâil*

Müellif ism-i failin tanımını yaparak konuya başlar ve muzariden türetildiğini söyler. İlerleyen satırlarda bazılarının emr-i hâzırından bazılarının mastardan türetildiğini belirtir ve bunu örneklerle açıklar. İsm-i failin bazı eklerle de yapıldığını anlatır. Müellif burada sıfat-ı müşebbehe de dâhil olmak üzere sıfatı da izah etmeye çalışır.

2.8. Fasl/İsm-i meful

Bu fasılda müellif, ism-i mefulü üzerinde eylemin vaki olduğu zat olarak tanımlar ve mazi fiilden türetildiğini söyler. İsm-i fail ile ism-i meful arasında zamir bitişmesi bakımından farklılık yoktur der ve örneklerle açıklar. Fail ile mefulle bitişen harflerden bahseder ve nasıl çoğul yapıldığını da gösterir.

2.9. Fasl/İsm-i zamân ve mekân

Müellif bu kelimelerin mastardan türetildiğini söyler ve hangi eklerle kelimenin zaman ve mekan anlamı verdiğini örneklerle açıklar.

2.10. Fasl/İsm-i âlet

Bu fasılda müellif, ism-i alet konusunu çok kısa olarak tanımlar ve alet kelimesinin mastara muzaf olmasıyla oluştuğunu söyler ve örneklendirir.

2.11. Fasl/Binâ-i merre

Müellif bu faslı, “بار” kelimesinin evveline sayıların eklenmesiyle yapılan mastar olduğunu söyler ve örneklerle açıklayarak bitirir.

2.12. Fasl/Binâ-i nev’

Burada müellif, mastarın evveline “دیگر”, ya da sayılardan birinin “گونه” lafzıyla bir araya gelmesiyle oluştuğunu söyler.

2.13. Fasl/İsm-i mensûb

Müellif, ism-i mensubu kelimenin sonuna harekesiz nisbet yâ’sının eklenmesiyle oluştuğunu belirtir. Ayrıca bazı eklerle de yapıldığını açıklar.

2.14. Fasl/İsm-i tafzîl

İsm-i tafzîlin ism-i failden türetildiğini ve sonuna “تر” lafzının eklenerek yapıldığını söyleyen müellif, bazen ism-i mefulden de oluştuğunu anlatır.

2.15. Fasl/Fiil-i taaccüb

Müellif Farsçada fiil-i taacübün kelimenin evveline bazı kelimelerin eklenmesiyle yapıldığını örneklerle açıklar.

Yukarıda da görüldüğü üzere müellif, ikinci ana başlığı “fiiller” şeklinde vermiştir. Bu bölümde fiillerle birlikte isimlerin ve sıfatların nasıl yapıldığını anlatmış ve çekim şekillerini göstermiştir. Müellif birinci ana başlığı isimlere ayırmış olmasına rağmen bu başlıkta bazı isimlerle ilgili bilgileri aktarmıştır.

3. Bâb/Harfler

Harflerle ilgili bilgilerin açıklandığı bu kısımda müellif harfin tarifini yapar ve bu ana başlığı aşağıdaki fasıllardan oluşturur.

tamlama ve bazı unsurlarla etkisini göstermiştir. Bu etkiden kaynaklı olarak Osmanlı Türkçesinin bir yandan yazı dili ile konuşma dili arasında farklılık göstermesi, diğer yandan Osmanlı sultanları ve birçok ünlü şair ve yazarın Farsça eser vermesi Fars gramerinin öğrenilmesini zorunlu hâle getirmiştir.

Salâhî'nin *Mecma-i fenn-i zerâfet* adlı eseri de bu amaçla Osmanlı Türkçesiyle yazılmış önemli bir eserdir. Bu eserde gramer konuları, bazı sözlüklerde işlenmiş ve bazılarında işlenmemiş hususlar bir araya getirilmiş ve daha sistemli bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca kitap içerisinde örnek olarak verilen şiirlerin Türkçe manzum olarak çevirisinin verilmesi müellifin şiir çevirisindeki sanat gücünü göstermektedir.

Gramer konularının gelişim ve işleniş biçimi ile sistematik sıralamaların yapıldığı seviyeyi gösteren bu eser, hem şiir çevirilerinin edebî yönden incelenmesi hem de dil bilgisi konularının diğer Farsça gramer kitaplarıyla karşılaştırılarak üzerinde akademik çalışma yapılması gereken önemli bir gramer kitabıdır. Bu nedenle eser üzerinde yapılacak akademik bir çalışma, Farsça gramerinin yazımı aşamasında konuların tasnifindeki farklılığı da gösterecektir. Bunların dışında bu çalışma, eserin adının doğru olarak bilinmesine, kütüphane kayıtlarında eserin adının müellifin söylediği şekilde kaydedilmesine ve araştırmacıların daha kısa sürede istifade etmesine yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Akkuş, M. (1998). *Abdullah Salâh-i Uşşakî (Salâhi)'nin hayatı ve eserleri*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Aktepe, M. M. (1988). "Abdülhamid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (I, s. 213-216) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aktepe, M. M. (1989). "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (II, s. 34-38) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alparslan, A. (1996). "Habib Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XIV, s. 370-371) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arıcı, R. (2006). *Salâhî'nin tasavvufî şiir şerhleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beydili, K. (2006). "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXXI, s. 280-283) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ceyhan, S. (2009). "Salâhî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXXVI, s. 17-19) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çetinkaya, G. (2018). "Anadolu'da Farsça öğretimi için yazılmış bir konuşma kılavuzu: Fârisî tekellüm risâlesi" *Nüsha*. (Haziran-Aralık 47, s. 171-190) Ankara.
- Hümâî, C. (1337 hş). "Destûr-i zebân-i Fârisî" *Lügatnâme*. (I, s.110-147) Tahran: İran Devlet Matbaası.
- İlgürel, M. (1997). "Hâkim Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XV, s. 189-190) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2013). "Tarih boyunca Türkler ve Farsça; modern yaklaşımlara bir eleştiri" *Sosyal Bilimler*. (Ocak 1 s. 6-15) Kırıkkale.
- Kaya, B. A. (2007). "Neşâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXXIII, s.18-19) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (1996). "Gazneliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XIII, s. 484-486) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öngören, R. (2000). "İshak Hocası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXII, s.533-534) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öngören, R. (2007). "Osmanlılarda tasavvuf ve tarikatlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXXIII, s. 541-548) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öz, M. (2007). "Osmanlılarda sosyal hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXXIII, s. 532-538) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öz, Y. (2000). *Mevlâna panellerinde sunulan bildiriler-I*. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- Öz, Y. (2010). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öz, Y. (2018). "Tuhfetu'l-Uşşâk eserî telîf şode be menzûr-i âmûzeş-i zebân-i Fârisî ve Türkân" *Nüsha*. (Ocak-Haziran 46, s. 1-14) Ankara.
- Özcan, A. (2003). "Mahmud I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXVII, s. 348-352) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, T. (2007). "Osmanlılarda dinî hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (XXXIII, s. 538-541) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özvar, E. (2017). "Osmanlı dünyasında yazma eser üretkenliği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a* (s. 19-44). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

- Paşa, B. İ. (1947). *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. (I, s. 84; II, s. 243) İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Paşa, B. İ. (1955). *Hediyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. (II, s. 339) İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Punar, B. B. (2017). "Tuhfetü'l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı), Haz. Mahmut Erol Kılıç" *Akademiar*. (Haziran 2, s. 265-270) İstanbul.
- Sarcoğlu, F. (2007). "Osman III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (XXXIII, s. 456-459) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahinoğlu, M. N. (1997). *Farsça grameri sarf ve nahiv*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şifâî, A. (1363 hş). *Mebâni-yi ilmi-yi destûr-i zebân-i Fârisî*. Tahran: Novîn Yayınları.
- Tahir, B. M. (1333 h.). *Osmanlı müellifleri I*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin ilmiye teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vassâf, O. H. (2006). *Sefîne-i evliyâ (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz)*. (IV, s. 440-443) İstanbul: Kitabevi Yayınları.